

Rogownica

W polu sobie rośnie,
Bardzo lubi ciszę
Bo do górskiej siostry
Często listy pisze.

Sosna

Zielona, pełna życia.
Ma igły – nie do szycia.

Sukulenty

Każdy z nich ma dla ochłody
Własny rezerwuar wody.

Żmijowiec

Chociaż kwiatek ma niebrzydki
To ozdabia nieużytki.

Kazimierz KLUCZEWSKI

M a m a

kiedy odeszła
to jakby część mnie też umarła
wokół ten sam świat
a jednak inny
nic nie jest już takie jak przedtem
jakby przygasła część światła
które tę Ziemię oświetlają
rozpoczął się mój marsz
ku odchodzeniu.

Kraków, 6 grudnia 2011

Magdalena NOWAK

OGRODY BOTANICZNE I ARBORETA BOTANICAL GARDENS AND ARBORETA

DAWNE OGRODY BOTANICZNE WILNA – DWIE DEKADY PÓŹNIEJ

Old botanic garden in Vilna (Vilnius, Lithuania) – two decades later

W 1995 roku opublikowałem na łamach *Wiadomości Botanicznych* artykuł pt. „Dawne ogrody botaniczne Wilna” będący rezultatem mojego pobytu w tym mieście jesienią 1992 roku (Köhler 1995). Opisana tam została pokrótce historia każdego z trzech dawnych ogrodów botanicznych oraz ich stan w roku 1992. Po blisko 20 latach, w 2011 roku miałem okazję ponownego odwiedzenia dawnych ogrodów botanicznych w Wilnie. Niniejszy artykuł jest uzupełnieniem tego poprzedniego. Znalazły się tu również porównania obecnego stanu ogrodów z tym przed 20 laty.

OGRÓD NA DZIEDZIŃCU COLLEGIUM MEDICUM SZKOŁY GŁÓWNEJ LITEWSKIEJ

Ogród ten już w chwili planowania był bardzo niewielki, mierzył bowiem tylko ok. 200 m². Kolekcje założone przez Jeana Emmanuela Giliberta (1741–1814), pierwszego kierownika ogrodu, zostały znacznie wzbogacone przez okazy wyhodowane z nasion egzotycznych roślin przywiezionych przez kolejnego kierownika – Johanna Georga Forstera (1754–1794). Po jego wyjeździe z Wilna w 1787 roku ogród podupadł.

W 2011 roku, podobnie jak 20 lat wcześniej, wygląd dziedzińca byłego Collegium Medicum zupełnie nie wskazuje na to, że w drugiej połowie XVIII w. przez kilkanaście lat był tam ogród botaniczny. Natomiast w porównaniu ze stanem sprzed dwóch dekad, obecnie teren jest uporządkowany (Ryc. 1). Może przydałaby się jakaś niewielka tablica informująca o funkcji tego miejsca w przeszłości?

Ryc. 1. Dziedziniec Collegium Medicum, stan obecny (fot. P. Köhler).

Fig. 1. Collegium Medicum, court; present state (phot. P. Köhler).

OGRÓD NA SOROKISZKACH

Teren po drugim ogrodzie botanicznym Wilna, podobnie jak 20 lat temu, także i obecnie jest parkiem miejskim (na Sorokiszkach). W jego północnej części zbudowano kompleks kortów tenisowych. W budynku, który 20 lat temu pokazano mi jako siedzibę Katedry Historii Naturalnej, Gabinetu i Zielnika Uniwersytetu Wileńskiego z czasów Stanisława Bonifacego Jundziła, mieści się teraz Litewskie Centrum Kultury Ludowej. Natomiast podczas obecnego pobytu w Wilnie, jako była siedziba Katedry Historii Naturalnej wskazano inny budynek, położony ok. 100 metrów na zachód przy samej ulicy Barbary Radziwiłłówny, na terenie dawnej dzielnicy Wilna zwanej Cielętnikiem. Są problemy konserwatorskie z jego odnową: po nałożeniu na budynek nowego dachu, dalsze prace zostały wstrzymane (Ryc. 2).

OGRÓD BOTANICZNY NA ZAKRECIE

Jest to jedyny czynny ogród spośród dawnych ogrodów botanicznych Wilna. Do informacji podanych w poprzednim opracowaniu można dodać poniższe. W latach 1919–1936 pracował w ogrodzie jako inspektor Konstancy Proszyński (1859–1936), botanik i mikolog. Do jego głównych zasług należy organizacja ogrodu, który w 1935 roku liczył już 1035 gatunków (Mowszowicz 1985, Mowsz. [J. Mowszowicz] 1987, Rukšėnienė, Jonynaitė 2006, Wiśniewski 1938). Kwitnące okazy ogrodowych roślin dokumentował mistrzowskimi rysunkami. Są one obecnie przechowywane w Zielniku Uniwersytetu Wileńskiego. Część z nich została ostatnio wydana w postaci pocztówek (Ryc. 3).

Znany badacz słuźowców Franciszek Ksawery Skupieński (1888–1962) ([Anonim] 1935, 1962, H. B. 1987, Mowszowicz 1962, 1965, Śródka, Szczawiński 1985) objął kierownictwo

ogrodu w 1937 roku i od razu rozpoczął starania o jego zreformowanie. Do pomocy miał głównego inspektora ogrodu – Andrzeja Michalskiego (1904–1973), który po wojnie przeniósł się z rodziną do Bydgoszczy, gdzie kierował aż do przejścia na emeryturę Miejskim Ogrodem Botanicznym przy ul. Niemcewicza, który wspólnie rozwinął (Sokołowska-Rutkowska, Piszcz 1975, T. M. 1987, Wojtkowiak, Maćkowski 2007). Franciszek Skupieński od razu zauważył niekorzystne warunki klimatyczne panujące na niższej terasie Wilii zajmowanej przez ogród, sugerował w związku z tym przeniesienie go w inne miejsce parku na Zakrecie. Jego propozycje zostały w lipcu 1939 roku zatwierdzone przez Radę Wydziału Matematyki i Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Stefana Batorego. Jednakże wybuch wojny uniemożliwił ich realizację. Po przyłączeniu Wilna do Litwy w 1939 roku władze litewskie zamknęły Uniwersytet Stefana

Batorego, a do Wilna przeniosły uniwersytet z Kowna. Nominalnie kierownictwo ogrodu przejął od F. Skupieńskiego Konstantin Regel (1890–1970), dotychczasowy kierownik Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Kowieńskiego. Za radą dotychczasowego polskiego personelu ogrodowego K. Regel powierzył pieczę nad ogrodem Jakubowi Mowszowiczowi (1901–1983), wybitnemu botanikowi, który po wojnie kontynuował swą działalność naukową na Uniwersytecie Łódzkim ([Anonim] 1949, 1965, 1971, 1981, Czyżewska 1978, Fagasiewicz 1984, Hereźniak 1985, Hereźniak, Czyżewska 2000, Klimavičiute 2002, Kurowski 1984, 2004, Ławrynowicz 1985, Rutowicz 1971, Siciński 1984, Sowa 1972, 1984, Stypiński 1976, 1977). J. Mowszowicz opiekował się ogrodem do czasu mianowania przez władze litewskie nowego kierownika. Został nim mikolog i botanik Antanas Minkiewicz (Antanas Minkevičius 1900–1998), kierownik

Ryc. 2. Budynek dawnej Katedry Historii Naturalnej, stan obecny (fot. P. Köhler).

Fig. 2. Building of former Natural History Department, present state (phot. P. Köhler).

Ryc. 3. *Stanhopea insignis*, rycina Konstantego Proszynskiego.

Fig. 3. *Stanhopea insignis*, drawn by Konstanty Proszynski.

Katedry Systematyki Roślin Niższych (http://lt.wikipedia.org/wiki/Antanas_Minkevičius). Okupację niemiecką ogród przetrwał bez większych zniszczeń. Niestety podczas walk o Wilno w 1944 roku zarówno kolekcje, jak i szklarnie bardzo ucierpiały (w tym jedna została zniszczona całkowicie). Po wojnie ogród był raczej w złym stanie, a kolekcje obejmowały zaledwie 300 gatunków. Kolejny etap historii Ogródu rozpoczął się w 1954 roku, gdy Aldona Łuczyńska (Aldona Lučinskienė) została mianowana jego kierownikiem (funkcję tę pełniła do 1974 roku). Do końca lat 50. XX w. uporządkowano dział systematyki roślin, kwiaciarstwa (roślin ozdobnych), dendrologii i pomologii, oraz alpinarium. W 1964 roku wybudowano trzy nowe szklarnie, a powierzchnię ogrodu rozszerzono do 7,35 ha.

Kolekcje ogrodowe ciągle wzbogacano nowymi gatunkami tak, że w 1971 roku ich liczba osiągnęła prawie 4000. Były to najlepsze lata w powojennej historii ogrodu (Skridaila, Žilinskaitė 2009). W 1974 roku założono nowy ogród botaniczny na wschód od Wilna, w Kairenai, o powierzchni prawie 150 ha. Tam przeniosła się dyrekcja ogrodu i, ze zrozumiałych względów, główny punkt ciężkości działalności naukowej (Skridaila 2001). Ogród na Zakrecie stał się filią nowego ogrodu i stracił swe dotychczasowe znaczenie.

Obecnie (w 2011 roku) Ogród Botaniczny na Zakrecie (w Parku Vingis) nadal funkcjonuje (adres: M. K. Čiurlionio 110, 03100 Vilnius). Jego główną funkcją naukową jest systematyka. Posiada także arboretum, dział pomologiczny i roślin ozdobnych oraz rosarium. W porównaniu z tym, co widziałem przed dwudziestu laty, jego obecny stan jest o wiele lepszy. Największe wrażenie robi oczywiście najpiękniejszy wiosenną porą dział – roślin ozdobnych. Bardzo mili i kompetentni pracownicy chętnie dzielą się swą wiedzą (także w języku angielskim), a goście ogrodu są szczególnie ciepło przez nich przyjmowani. Nadal na zajęcia przychodzą tu studenci z pobliskiej Katedry Botaniki i Genetyki Uniwersytetu Wileńskiego (przy ul. Čiurlionisa). Częstym gościem jest także telewizja litewska, która relacjonuje co bardziej spektakularne przejawy kolejnych faz fenologicznych ogrodowych roślin. Obecnie Ogród Botaniczny odwiedzany jest także przez publiczność (wstęp wolny); przed 20 laty było to niemożliwe. Kolekcje kwitnących roślin często służą do przyozdabiania i uświetniania uniwersyteckich sal i uroczystości. Gorzej (w porównaniu z 1992 rokiem) przedstawia się infrastruktura. Wysoka szklarnia na rośliny drzewiaste, która 20 lat temu jeszcze funkcjonowała (Köhler 1995: 146–147), obecnie popada w ruinę: liczne powybijane szyby chyba już od dawna zupełnie nie zapewniają w zimie odpowiednich warunków do utrzymania należytej temperatury. Szklarnia ta wygląda na nieużywaną od kilkunastu lat: drzewa, które zdołały w niej się zasiać, zdążyły na tyle wyrosnąć, że obecnie ich gałęzie wystają

Ryc. 4. Stara szklarnia w Ogrodzie Botanicznym na Zakrecie, stan obecny (fot. P. Köhler).

Fig. 4. Old glasshouse in the Botanic Garden at Zakret, Vilna, present state (phot. P. Köhler).

już poza jej metalową konstrukcję (Ryc. 4). Należy przypuszczać, że utrzymanie nowego ogromnego Ogródu Botanicznego w Kairenai pochłania tak dużo sił i środków, że po prostu nie wystarcza ich dla ogrodu na Zakrecie.

Zawile, zmienne, a często i dramatyczne były koleje losu wileńskich ogrodów botanicznych i osób związanych z tymi instytucjami (Grębecka 1998, Klimavičiute 1997, 1998a, 1998b, Kuźnicka 2001, Zamojska 2006). Po dwóch najstarszych z nich nie pozostał już żaden ślad, trzeci jeszcze funkcjonuje. Historia tych ogrodów może być metaforycznym obrazem dziejów całego miasta i jego zmiennej roli, jaką pełniło w historii botaniki. Odwiedzając Wilno i zwiedzając jego zabytki, może warto także czasem pamiętać o miejscach, które w przeszłości pełniły ważne funkcje dla nauki o roślinach.

LITERATURA

- [ANONIM], 1935. [Franciszek Xawery Skupieński]. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* (za 1934) **27**: 96–97.
- [ANONIM], 1949. Mowszowicz Jakub. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Łódzkiego Towarzystwa Naukowego III*(1): 16–18.
- [ANONIM], 1962. Skupieński Franciszek Ksawery. *Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego III*: 133–134.
- [ANONIM], 1965. Jakub Mowszowicz. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Łódzkiego Towarzystwa Naukowego 1957–1962*: 169–170.
- [ANONIM], 1971. Prof. dr habil. Jakub Mowszowicz – w 70 rocznicę urodzin. *Biologia w Szkole XXIV*(5): 55–56.
- [ANONIM], 1981. 50-lecie pracy naukowej Profesora Jakuba Mowszowicza. *Wiadomości Zielarskie 23*(7/8): 23.
- CZYŻEWSKA K. 1978. W 45-lecie działalności naukowej prof. dr habil. Jakuba Mowszowicza. *Acta Univ. Lodz., Zesz. Nauk. Univ. Łódzk., Nauki Mat.-Przyr., Folia Bot.*, ser. II, **20**: 3–8.

- FAGASIEWICZ L. 1984. Jakub Mowszowicz 1901–1983. *Chrońmy przyrodę ojczystą* **40**(4): 63–65.
- GRĘBECKA W. 1998. Wilno-Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1781–1841). *Rozprawy z Dziejów Nauki i Techniki, 7. Retro-Art*, Warszawa.
- H. B. [H. Bukowiecki], 1987. Skupieński Franciszek Ksawery (1888–1962). W: S. FELIKSIĄK (red.), *Słownik biologów polskich*. Państwowe Wydaw. Naukowe, Warszawa, s. 492.
- HEREŻNIAK J. 1985 [wyd. 1987]. Jakub Mowszowicz (1901–1983). *Rocznik Sekcji Dendrologicznej PTB* **36**: 167–172.
- HEREŻNIAK J., CZYŻEWSKA K. 2000. *Profesor Jakub Mowszowicz*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, Seria: Sylwetki Łódzkich Uczonych, z. **58**.
- KLIMAVIČIUTE J. 1997. Department of Botany at the S. Bator University (1919–1939) and influence of the investigations on the botanical sciences in Lithuania. *Lietuvos Jaunųjų Botanikų Darbai* 1997: 113–119.
- KLIMAVIČIUTE J. 1998a. Scientometric characteristics on the development of botany in Lithuania in 1919–1943. *Botanica Lithuanica* **4**(1): 85–98.
- KLIMAVIČIUTE J. 1998b. The development of botany science in Lithuania in 1919–1943. Vilnius.
- KLIMAVIČIUTE J. 2002. 100th birth anniversary of Professor Jakub Mowszowicz. *Botanica Lithuanica* **8**(1): 91–96.
- KÖHLER P. 1995. Dawne ogrody botaniczne Wilna. *Wiadomości Botaniczne* **39**(1/2): 144–147.
- KUROWSKI J. K. 1984. Wspomnienie o Profesorze Jakubie Mowszowiczu. *Sylwan* **127**(10): 75–78.
- KUROWSKI J. K. 2004. Dwudziestolecie śmierci profesora Jakuba Mowszowicza twórcy łódzkiej szkoły geobotanicznej. *Wiadomości Botaniczne* **48**(1/2): 35–37.
- KUŻNICKA B. 2001. Autobiografia J. F. Wolfganga z 1850 roku w świetle źródeł rękopiśmiennych i drukowanych. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* **46**(3): 55–69.
- ŁAWRYNOWICZ M. 1985. Profesor Jakub Mowszowicz (1901–1983) – in memoriam. *Wiadomości Botaniczne* **29**(3): 179–184.
- MOWSZOWICZ J. 1962. Franciszek Ksawery Skupieński 1888–1962. *Życie Szkoły Wyższej* **X**(9): 95–97.
- MOWSZOWICZ J. 1965. Franciszek Ksawery Skupieński. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 1957–1962: 419–421.
- MOWSZOWICZ J. 1985. Prószyński (Proszynski) Konstanty (1859–1936). W: kom. red. W. KONOPCZYŃSKI (red. gł.) et al., *Polski Słownik Biograficzny*, 28. Wrocław – Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 568–569.
- MOWSZ. [J. Mowszowicz], 1987. Prószyński Konstanty (1859–1936). W: S. FELIKSIĄK (red.), *Słownik biologów polskich*. Państwowe Wydaw. Naukowe, Warszawa, s. 434–435.
- RUKŠENIENĖ J., JONYNAITĖ D. 2006. Vilniaus universiteto herbariumo senoji kolekcija. Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija, Vilnius.
- RUTOWICZ H. 1971. Profesor dr Jakub Mowszowicz. *Wiadomości Botaniczne* **15**(4): 251–256.
- SICIŃSKI J. T. 1984. Prof. dr hab. Jakub Mowszowicz Zasłużony Nauczyciel PRL 1901–1983. *Biologia w Szkole* **37**(2): 118–120.
- SKRIDAILA A. 2001. Introduction of woody plants in Vilnius University Botanical Garden in 1781–2000. Vilnius.
- SKRIDAILA S., ŽILINSKAITĖ S. 2009. Vilniaus universiteto Botanikos sodas. Vilnius University Botanical Garden. W: R. ŽADEIKIENĖ (red.), Lietuvos botanikos sodai. Botanic gardens of Lithuania. Vilnius Universitetas, Vilnius, s. 5–44.
- SOKOŁOWSKA-RUTKOWSKA I., PIŚCZ K. M. 1975. Andrzej Michalski. *Wiadomości Botaniczne* **19**(1): 73–76.
- SOWA R. 1972. Działalność dydaktyczna Profesora dr habil. Jakuba Mowszowicza. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Nauki Matematyczno-Przyrodnicze*, Ser. II, **51**: 1–5.
- SOWA R. 1984. Prof. dr hab. Jakub Mowszowicz (5 XII 1901 – 18 XII 1983). *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Botanica* **3**: 347–351.
- STYPIŃSKI P. 1976. Profesor J. Mowszowicz żarliwy dydaktyk i naukowiec. *Biologia w Szkole* **29**(4): 53–54.
- STYPIŃSKI P. 1977. Działalność popularyzacyjno-naukowa prof. Jakuba Mowszowicza (w 75-lecie urodzin). *Wszelchwiat* **1977**(2): 45.
- ŚRÓDKA A., SZCZAWIŃSKI P. 1985. Skupieński Franciszek Ksawery. W: A. ŚRÓDKA, P. SZCZAWIŃSKI, *Biogramy Uczonych Polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN*. Część II: Nauki biologiczne. Prace OIN PAN. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, s. 350–352.
- T. M. [T. Majewski], 1987. Michalski Andrzej (1904–1973). W: S. FELIKSIĄK (red.), *Słownik biologów polskich*. Państwowe Wydaw. Naukowe, Warszawa, s. 365.
- WIŚNIEWSKI P. 1938. Konstanty Prószyński. Wspomnienie pośmiertne. – Nachruf. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae* **15**(4): XXVII–XXIX.
- WOJTKOWIAK W., MAĆKOWSKI D. 2007. Pamiętajmy o pierwszym ogrodniku „botanika”. *Gazeta.pl* (Bydgoszcz, 12 VII 2007) <http://bydgoszcz.gazeta.pl/bydgoszcz/1,35608,4310625.html>
- ZAMOJSKA D. 2006. „Ta ludność życzy mieć uniwersytet...” – walka o utworzenie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* **51**(3): 7–46.
- <http://lt.wikipedia.org/wiki/Antanas_Minkevičius>, dostęp: czerwiec 2011.